

૯. આલોચના

[૧. આલોચના]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યદ્યાનન્દનિધિ ભવન્તમમલં તત્ત્વં મનો ગાહતે
ત્વન્નામસ્મૃતિલક્ષણો યદિ મહામન્ત્રો ઽસ્ત્યનન્તપ્રભઃ ।
યાનં ચ ત્રિતયાત્મકે યદિ ભવેન્માર્ગે ભવદર્શિતે
કો લોકેઽત્ર સતામભીષ્ટવિષયે વિઘ્નો જિનેશ પ્રભો ॥૧॥

અનુવાદ:—હે જિનેન્દ્રદેવ ! જે સજ્જનોનું મન આનંદના સ્થાનભૂત આપના નિર્માણ સ્વરૂપનું અવગાહન કરે છે, જે અનંત દીપ્તિ સંપન્ન આપના નામ સ્મરણરૂપ મહામંત્ર પાસે છે અને જે આપના દ્વારા બતાવવામાં આવેલ રત્નત્રયસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં ગમન છે; તે પછી અહીં લોકમાં તે સજ્જનોને પોતાના ઈષ્ટ વિષયમાં વિઘ્ન કયું હોઈ શકે? અર્થાત્ તેમને ઈષ્ટ વિષયમાં કોઈ પણ બાધા ઉપસ્થિત થતી નથી. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિઃસંગત્વમરાગિતાથ સમતા કર્મક્ષયો વોધનં
વિશ્વવ્યાપિ સમં દૃશા તદતુલાનન્દેન વીર્યેણ ચ ।
ઈદ્દગ્દેવ તવૈવ સંસૃતિ પરિત્યાગાય જાતઃ ક્રમઃ
શુદ્ધસ્તેન સદા ભવચ્ચરણયોઃ સેવા સતાં સંમતા ॥૨॥

અનુવાદ:—હે દેવ ! પરિગ્રહત્યાગ, વીતરાગતા, સમતા, કર્મનો ક્ષય, કેવળદર્શન સહિત સમસ્ત પદાર્થોને એક સાથે વિષય કરનારું જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન), અનંત સુખ અને અનંતવીર્ય; આ પ્રકારની આ વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ સંસારથી મુક્ત થવા માટે આપની જ થયેલી છે. તેથી સજ્જનોને સદા આપના ચરણોની આરાધના ઈષ્ટ છે. ૨.

યદ્યેતસ્ય દૃઢા મમ સ્થિતિરભૂત્વત્સેવયા નિશ્ચિતં
 ત્રૈલોક્યેશ બલીયસોઽપિ હિ કુતઃ સંસારશત્રોર્ભયમ્ ।
 પ્રાપ્તસ્યામૃતવર્ષહર્ષજનકં સદ્યન્ત્રધારાગૃહં
 પુંસઃ કિં કુરુતે શુચૌ સ્વરતરો મધ્યાહ્નકાલાતપઃ ॥૩॥

અનુવાદ:—હે ત્રિલોકીનાથ ! જો આપની આનંધનાથી નિશ્ચયથી મારી એવી દૃઢ સ્થિતિ થઈ ગઈ છે તો પછી મને અતિશય બળવાન સંસારરૂપ શત્રુથી પણ ભય કેમ હોય ? અર્થાત્ ન હોય. ઠીક છે—અમૃતવર્ષાથી હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર એવા ઉત્તમ કુવારા યુક્ત ગૃહને પ્રાપ્ત થયેલ પુરુષને શું શ્રીષ્ઠ ઋતુમાં મધ્યાહ્નકાલીન સૂર્યનો અત્યંત તીક્ષ્ણ સંતાપ પણ શું દુઃખી કરી શકે છે ? અર્થાત્ કરી શકતો નથી. ૩.

યઃ કશ્ચિન્નિપુણો જગત્ત્રયગતાનર્થાનશેષાંશ્ચિરં
 સારાસારવિવેચનૈકમનસા મીમાંસતે નિસ્તુષમ્ ।
 તસ્ય ત્વં પરમેક એવ ભગવન્ સારો હ્યસારં પરં
 સર્વં મે ભવદાશ્રિતસ્ય મહતી તેનાભવન્નિર્વૃત્તિઃ ॥૪॥

અનુવાદ:—હે ભગવાન ! જે કોઈ ચતુર પુરુષ સાર અને અસાર પદાર્થોનું વિવેચન કરનાર અસાધારણ મનદ્વારા નિર્દોષ રીતે ત્રણે લોકોના સમસ્ત પદાર્થોનો ઘણા કાળ સુધી વિચાર કરે છે તેને કેવળ એક આપ જ સારભૂત અને અન્ય સર્વ અસારભૂત છે. તેથી આપના શરણે આવેલા મને મહાન્ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪.

જ્ઞાનં દર્શનમપ્યશેષવિષયં સૌખ્યં તથાત્યન્તિકં
 વીર્યં ચ પ્રભુતા ચ નિર્મલતરા રૂપં સ્વકીયં તવ ।
 સમ્યગ્યોગદૃશા જિનેશ્વર ચિરાત્તેનોપલબ્ધે ત્વયિ
 જ્ઞાતં કિં ન વિલોકિતં ન કિમથ પ્રાપ્તં ન કિં યોગિભિઃ ॥૫॥

અનુવાદ:—હે જિનેશ્વર ! આપનું જ્ઞાન અને દર્શન સમસ્ત પદાર્થોનો વિષય કરનાર છે, આપનાં સુખ અને વિચ્છિન્ન અનંત છે, તથા આપનું પ્રભુત્વ અતિશય નિર્મળ છે;

આ પ્રકારનું આપનું નિજ સ્વરૂપ છે. તેથી જે યોગીજનોએ સમ્યક્ ધ્યાનરૂપ નેત્ર દ્વારા ચિરકાળમાં આપને પ્રાપ્ત કરી લીધા છે તેમણે શું નથી જાણ્યું? શું નથી જાણ્યું, અને શું નથી પ્રાપ્ત કરી લીધું? અર્થાત્ એક માત્ર આપને જાણી લેવાથી તેમણે જાણ્યું જ જાણી લીધું, દેખી લીધું અને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

त्वामेकं त्रिजगत्पतिं परमहं मन्ये जिनं स्वामिनं
त्वामेकं प्रणमामि चेतसि दधे सेवे स्तुवे सर्वदा ।
त्वामेकं शरणं गतोऽस्मि बहुना प्रोक्तेन किञ्चिद्भवे-
दित्थं तद्भवतु प्रयोजनमतो नान्येन मे केनचित् ॥६॥

અનુવાદ:—હું એક આપને જ ત્રણે લોકના સ્વામી, ઉત્કૃષ્ટ, જિન અને પ્રભુ માનું છું. હું એક આપને જ સર્વદા નમસ્કાર કરું છું, આપને જ ચિત્તમાં ધારણ કરું છું, આપની જ સેવા કરું છું, આપની જ સ્તુતિ કરું છું, તથા એક આપના જ શરણને પ્રાપ્ત થયો છું. ઘણું કહેવાથી શું લાભ? આ રીતે જે કાંઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ શકતું હોય તે થાવ. મને આપના સિવાય અન્ય કોઈની સાથે પ્રયોજન નથી. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

पापं कारितवान् यदत्र कृतवानन्यैः कृतं साध्विति
भ्रान्त्याहं प्रतिपन्नवांश्च मनसा वाचा च कायेन च ।
काले संप्रति यच्च भाविनि नवस्थानोद्गतं यत्पुन-
स्तन्मिथ्याखिलमस्तु मे जिनपते स्वं निन्दतस्ते पुरः ॥७॥

અનુવાદ:—હે જિનેન્દ્રદેવ! મન, વચન અને કાયાથી મેં અહીં જે કાંઈ પણ અજ્ઞાનવશે પાપ કર્યું હોય, અન્ય દ્વારા કરાવ્યું હોય અને ખીજાઓ દ્વારા કરાતાં ‘સારું કર્યું’ એમ સ્વીકાર કર્યો હોય અર્થાત્ અનુમોહના કરી હોય; એ ઉપરાંત આ જ નવ સ્થાનો (૧ મનકૃત, ૨ મન કારિત, ૩ મન અનુમોહિત, ૪ વચનકૃત, ૫ વચનકારિત, ૬ વચનાનુમોહિત, ૭ કાયકૃત, ૮ કાયકારિત અને ૯ કાયાનુમોહિત) દ્વારા ખીજા પણ જે પાપ વર્તમાનકાળમાં કરી રહ્યો છું, અને ભવિષ્યકાળમાં કરીશ તે સર્વ મારા પાપ આપની સામે આત્મનિન્દા કરવાથી મિથ્યા થાવ. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

લોકાલોકમનન્તપર્યયયુતં કાલત્રયીગોચરં
 ત્વં જાનાસિ જિનેન્દ્ર પશ્યસિ તરાં શશ્વત્સમં સર્વતઃ ।
 સ્વામિન્ વેત્સિ મમૈક જન્મજનિતં દોષં ન કિંચિત્કુતો
 હેતોસ્તે પુરતઃ સ વાચ્ય ઇતિ મે શુદ્ધચર્થમાલોચિતુસ્મ ॥૮॥

અનુવાદ:—હે જિનેન્દ્ર ! આપ ત્રિકાળવતી અનંત પર્યાયો સહિત લોક અને અલોકને સદા સર્વ તરફથી યુગપત્ જાણો અને દેખો છો. તો પછી હે સ્વામી ! આપ મારા એક જન્મમાં ઉત્પન્ન દોષોને કયા કારણે નથી જાણતા ? અર્થાત્ અવશ્ય જાણો છો. છતાં પણ હું આલોચના પૂર્વક આત્મશુદ્ધિ માટે ઉક્ત દોષ આપની સામે પ્રકટ કરું છું. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આશ્રિત્ય વ્યવહારમાર્ગમથવા મૂલોત્તરાખ્યાન્ ગુણાન્
 સાધોર્ધારયતો મમ સ્મૃતિપથપ્રસ્થાયિ યદ્દૂષણમ્ ।
 શુદ્ધચર્થ તદપિ પ્રભો તવ પુરઃ સજ્જોઽહમાલોચિતું
 નિઃશલ્યં હૃદયં વિધેયમજદૈર્ભવ્યૈર્યતઃ સર્વથા ॥૯॥

અનુવાદ:—વ્યવહાર માર્ગનો આશ્રય કરીને અથવા મૂળ અને ઉત્તર ગુણોને ધારણ કરનાર મારા જેવા સાધુને જે દૂષણ સ્મરણમાં આવી રહ્યું છે તેની પણ શુદ્ધિ માટે હે પ્રભો ! હું આપની પાસે આલોચના કરવા માટે ઉદ્યત થયો છું. કારણ એ છે કે વિવેકી ભવ્ય જીવોએ સર્વ પ્રકારે ખોતાનું હૃદય શલ્યરહિત કરવું જોઈએ. ૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વો ઽપ્યત્ર મુહુર્મુહુર્જિનપતે લોકૈરસંખ્યૈર્મિત-
 વ્યક્તાવ્યક્તવિકલ્પજાલકલિતઃ પ્રાણી ભવેત્ સંસૃતૌ ।
 તત્તાવદ્ધિરયં સદૈવ નિચિતો દોષૈર્વિકલ્પાનુગૈઃ
 પ્રાયશ્ચિત્તમિયત્ કુતઃ શ્રુતગતં શુદ્ધિર્ભવત્સંનિધેઃ ॥૧૦॥

અનુવાદ:—હે જિનેન્દ્રદેવ ! અહીં સંસારમાં સર્વ પ્રાણી વારંવાર અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ વિકલ્પોના સમૂહથી સંયુક્ત હોય છે. તથા ઉક્ત વિકલ્પો

અનુસાર આ પ્રાણી નિરંતર એટલા (અસંખ્યાત લોક પ્રમાણે) જ દોષોથી વ્યાપ્ત હોય છે. આટલું પ્રાયશ્ચિત ભલા, આગમપ્રમાણે ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ થઈ શકતું નથી. માટે તે દોષોની શુદ્ધિ આપની નિકટતા અથવા આરાધનથી થાય છે. ૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભવાન્તઃકરણેન્દ્રિયાણિ વિધિવત્સંહત્ય બાહ્યાશ્રયા-
 દેકીકૃત્ય પુનસ્ત્વયા સહ શુચિજ્ઞાનૈકસન્મૂર્તિના ।
 નિઃસંગઃ શ્રુતસારસંગતમતિઃ શાન્તો રહઃ પ્રાપ્તવાન્
 યસ્ત્વાં દેવ સમીક્ષતે સ લભતે ધન્યો ભવત્સંનિધિમ્ ॥૧૧॥

અનુવાદઃ—હે દેવ! જે ભવ્ય જીવ ભાવમન અને ભાવેન્દ્રિયોને નિયમાનુસાર બાહ્ય વસ્તુઓ તરફથી ખસેડીને તથા નિર્મળ અને જ્ઞાનરૂપ અદ્વિતીય ઉત્તમ મૂર્તિના ધારક આપની સાથે એકમેક કરીને પરિબ્રહ્મરહિત, આગમના રહસ્યના જ્ઞાતા, શાન્ત અને એકાન્ત સ્થાનને પ્રાપ્ત થતા થકા આપને દેખે છે તે પ્રશંસનીય છે. તે જ આપની સમીપતા પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ત્વામાસાદ્ય પુરા કૃતેન મહતા પુણ્યેન પૂજ્યં પ્રમું
 બ્રહ્માદ્યૈરપિ યત્પદં ન સુલભં તલ્લભ્યતે નિશ્ચિતમ્ ।
 અર્હન્નાથ પરં કરોમિ કિમહં ચેતો ભવત્સંનિધા-
 વદ્યાપિ ધ્રિયમાણમપ્યતિતરામેતદ્બ્રહ્મિર્ધાવતિ ॥૧૨॥

અનુવાદઃ—હે અર્હંત દેવ! પૂર્વકૃત મહાન્ પુણ્યના ઉદ્દયથી પૂજવાને યોગ્ય આપ જેવા સ્વામીને પામીને જે પદ બ્રહ્મા આદિને માટે પણ દુર્લભ છે તે નિશ્ચિતપણે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પરંતુ હે નાથ! હું શું કરું? આપની સમીપમાં બળપૂર્વક લગાવવા છતાં પણ આ ચિત્ત હજી એ બાહ્ય પદાર્થો તરફ દોડે છે. ૧૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંસારો बहुदुःखदः सुखपदं निर्वाणमेतत्कृते
 त्यक्त्वार्थादि तपोवनं वयमितास्तत्रोज्झितः संशयः ।

एतस्मादपि दुष्करव्रतविधेर्नाद्यापि सिद्धिर्यतो

वातालीतरलीकृतं दलमिव भ्राम्यत्यदो मानसम् ॥१३॥

અનુવાદ:—સંસાર બહુ દુઃખદાયક છે, પરંતુ મોક્ષ સુખનું સ્થાન છે. આ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે અમે ધન-સંપત્તિ આદિ છોડીને તપોવનમાં આવ્યા છીએ અને તેના વિષયમાં અમે સર્વ પ્રકારનો સંદેહ પણ છોડી દીધો છે. પરંતુ આ કઠિન વ્રતવિધાનથી પણ હજી સુધી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થઈ. એનું કારણ એ છે કે વાયુસમૂહ દ્વારા ચંચળ કરવામાં આવેલા પાંદડા સમાન આ મન ભ્રમિત થઈ રહ્યું છે. ૧૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ब्रम्पाः कुर्वदितस्ततः परिलसद्वाह्यार्थलाभाद्द-

त्रित्यं व्याकुलतां परां गतवतः कार्यं विनाप्यात्मनः ।

ग्रामं वासयदिन्द्रियं भवकृतो दूरं सुहृत् कर्मणः

क्षेमं तावदिहास्ति कुत्र यमिनो यावन्મનો जीवति ॥१४॥

અનુવાદ:—જે મન આમતેમ ભટકયા કરે છે, બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી હર્ષ પામે છે, કોઈ પણ પ્રયોજન વિના નિરંતર જ્ઞાનમય આત્માને અતિશય વ્યાકુળ કરે છે, ઇન્દ્રિય સમૂહને વસાવે છે તથા સંસારના કારણભૂત કર્મનો પરમ મિત્ર છે; એવું તે મન જ્યાં-સુધી ભવિત છે ત્યાંસુધી અહીં સંયમીનું કલ્યાણ ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ થઈ શકતું નથી.

વિશેષાર્થ:—આનો અભિપ્રાય એ છે કે જ્યાંસુધી મન શાન્ત થતું નથી ત્યાંસુધી સંયમનું પરિપાલન કરવા છતાં પણ કદી આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. કારણ એ છે કે મનની અસ્થિરતાથી બાહ્ય ઇષ્ટાનિષ્ટ પદાર્થોમાં રાગ-દ્રેષની પ્રવૃત્તિ બની રહે છે અને જ્યાંસુધી રાગ-દ્રેષનું પરિણમન છે ત્યાંસુધી કર્મનો બંધ પણ અનિવાર્ય છે. તથા જ્યાં-સુધી નવા નવા કર્મનો બંધ થતો રહે ત્યાંસુધી દુઃખમય આ જન્મ-મરણરૂપ સંસારની પરંપરા પણ ચાલુ જ રહે છે. આ હાલતમાં આત્માને કદી શાંતિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. માટે આત્મકલ્યાણની ઇચ્છા કરનાર ભવ્ય જીવોએ સૌથી પહેલાં પોતાનું ચંચળ મન વશ કરવું જોઈએ. મન વશ થતાં તેના ઇશારે ચાલતી ઇન્દ્રિયો સ્વયમેવ વશ થઈ જાય છે. તે એવી અવસ્થામાં બંધનો અભાવ થઈ જવાથી મોક્ષ પણ કાંઈ દૂર રહેતો નથી. ૧૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

नूनं मृत्युभुपैति यातममलं त्वां शुद्धबोधात्मकं

त्वत्तस्तेन बहिर्भ्रमत्यविरतं चेतो विकल्पाकुलम् ।

સ્વામિન્ કિં ક્રિયતે ડ્ર મોહવશતો મૃત્યોર્ન મીઃ કસ્ય તત્
સર્વાનર્થપરંપરાકૃદહિતો મોહઃ સ મે વાર્યતામ્ ॥૧૫॥

અનુવાદ:—હે સ્વામિન્! આ ચિત્ત નિર્માળ અને શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ આપને પ્રાપ્ત થયું થકું નિશ્ચયથી મૃત્યુને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તેથી તે વિકલ્પોથી વ્યાકુળ થતું થકું આપના તરફથી ખસીને નિરંતર બાહ્ય પદાર્થોમાં પરિભ્રમણ કરે છે. શું કરીએ? મોહના વશે અહીં મૃત્યુનો ભય ભલા કોને નથી હોતો? અર્થાત્ તેનો ભય ઘણું કરીને બધાને હોય છે. તેથી હે પ્રભો! સમસ્ત અનર્થોની પરંપરાના કારણભૂત મારા આ મોહરૂપ શત્રુનું નિવારણ કરો. ૧૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વેષામપિ કર્મણામતિતરાં મોહો બલીયાનસૌ
ધત્તે ચચ્ચલતાં વિભેતિ ચ મૃતેસ્તસ્ય પ્રભવાન્મનઃ ।
નો ચેજીવતિ કો પ્રિયેત ક ઇહ દ્રવ્યત્વતઃ સર્વદા
નાનાત્વં જગતો જિનેન્દ્ર ભવતા દૃષ્ટં પરં પર્યયૈઃ ॥૧૬॥

અનુવાદ:—બધા કર્મોમાં તે મોહ અતિશય બળવાન છે. તેના જ પ્રભાવથી મન ચપળતા ધારણ કરે છે અને મૃત્યુથી ડરે છે. જો એમ ન હોત તો પછી સંસારમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ જીવે છે અને કોણ મરે છે? હે જિનેન્દ્ર! આપે ક્ષત પર્યાયોની અપેક્ષાએ જ સંસારની વિવિધતા જોઈ છે.

વિશેષાર્થ:—જો નિશ્ચયનયથી વિચાર કરવામાં આવે તો શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આ આત્મા અનાદિ-નિધન છે, તેનો ન કદી જન્મ થાય છે અને ન કદી મરણ. તેના જન્મ-મરણની કલ્પના વ્યવહારી જન પર્યાયની પ્રધાનતાથી કેવળ મોહના નિમિત્તે કરે છે. જેનો તે મોહ નષ્ટ થઈ જાય છે તેનું મન ચપળતા છોડીને સ્થિર થઈ જાય છે. તેને પછી મૃત્યુનો ભય રહેતો નથી. આ રીતે તેને યથાર્થ આત્મસ્વરૂપની પ્રતીતિ થવા લાગે છે અને ત્યારે તે તરત જ પરમાનંદમય અવિનશ્વર પદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ૧૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વાતવ્યાપ્તસમુદ્રવારિલહરીસંઘાતવત્સર્વદા
સર્વત્ર ક્ષણમ્હુગુરં જગદિદં સંચિન્ત્ય ચેતો મમ ।

સંપ્રત્યેતદશેષજન્મજનકવ્યાપારપારસ્થિતં

સ્થાતું વાઙ્છતિ નિર્વિકારપરમાનન્દે ત્વયિ બ્રહ્મણિ ॥૧૭॥

અનુવાદ:—આ વિશ્વ વાયુથી તારિત થયેલા સમુદ્રના જળમાં ઉત્પન્ન થતી લહે-
રોના સમૂહ સમાન સદા અને સર્વત્ર ક્ષણનશ્વર છે, એવો વિચાર કરીને આ માણં મન
અત્યારે જન્મ-મરણરૂપ સંસારના કારણભૂત આ સમસ્ત પ્રવૃત્તિઓની પાર પહોંચીને અર્થાત
આવી ક્રિયાઓ છોડીને નિર્વિકાર અને પરમાનંદસ્વરૂપ આપ પરમાત્મામાં સ્થિત થવાની
ઇચ્છા કરે છે. ૧૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एनः स्यादशुभोपयोगत इतः प्राप्नोति दुःखं जनो

धर्मः स्याच्च शुभोपयोगत इतः सौख्यं किमप्याश्रयेत् ।

द्वन्द्वं द्वन्द्वमिदं भवाश्रयतया शुद्धोपयोगात्पुन-

नित्यानन्दपदं तदत्र च भवानर्हन्नहं तत्र च ॥૧૮॥

અનુવાદ:—અશુભ ઉપયોગથી પાપ ઉત્પન્ન થાય છે અને એનાથી પ્રાણી દુઃખ
પ્રાપ્ત કરે છે તથા શુભ ઉપયોગથી ધર્મ થાય છે અને એનાથી પ્રાણી કોઈ વિશેષ સુખ
પ્રાપ્ત કરે છે. સુખ અને દુઃખનું આ કલહકારી જોડું સંસારની સહાયથી ચાલે છે. પરંતુ
એનાથી વિપરીત શુદ્ધ ઉપયોગથી તે શાશ્વત સુખનું સ્થાન અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.
હે અરહંત જિન ! આ પદ (મોક્ષ)માં તો આપ સ્થિત છો અને હું તે પદમાં અર્થાત
શાતા, અશાતા વેદનીયજનિત ક્ષણિક સુખ-દુઃખના સ્થાનભૂત સંસારમાં સ્થિત છું. ૧૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

यन्नान्तर्न बहिः स्थितं न च दिशि स्थूलं न सूक्ष्मं पुमान्

नैव स्त्री न नपुंसकं न गुरुतां प्राप्तं न यल्लाघवम् ।

कर्मस्पर्शशरीरगन्धगणनाव्याहारवर्णोज्झितं

स्वच्छज्ञानदृगेकमूर्ति तदहं ज्योतिः परं नापरम् ॥૧૯॥

અનુવાદ:—જે ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ (ચૈતન્ય) ન તો અંદર સ્થિત છે અને ન બહાર
સ્થિત છે, જે દિશાવિશેષમાં સ્થિત નથી, જે ન સ્થૂળ છે અને ન સૂક્ષ્મ છે; જે ન પુરુષ

છે, ન સ્ત્રી છે અને ન નપુંસક છે; જે ન ગુરુતાને પ્રાપ્ત છે અને ન લઘુતાને પ્રાપ્ત છે; જે કર્મ, સ્પર્શ, શરીર, ગંધ, ગણના, શબ્દ અને વર્ણરહિત છે; તથા જે નિર્મળ જ્ઞાન અને દર્શનની મૂર્તિ છે; તે જ ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિસ્વરૂપ હું છું—એનાથી ભિન્ન બીજું કોઈ પણ સ્વરૂપ માફ નથી.

વિશેષાર્થ:—અભિપ્રાય એ છે કે ભેદબુદ્ધિ રહે ત્યાંસુધી શરીર અને સ્વ અને પરની કલ્પના થાય છે. અંદર-બહાર; સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મ તથા પુરુષ-સ્ત્રી આદિ ઉપયુક્ત બધા વિકલ્પ એક તે શરીરના આશ્રયે જ થયા કરે છે. પણ જ્યારે તે ભેદબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જાય છે અને અભેદબુદ્ધિ પ્રગટ થઈ જાય છે ત્યારે તે સમસ્ત ભેદ વ્યવહાર પણ તેની સાથે જ નષ્ટ થઈ જાય છે. તે વખતે અખંડ ચિત્પિંડસ્વરૂપ એક માત્ર આત્મજ્યોતિનો જ પ્રતિભાસ થાય છે. ત્યાંસુધી કે આ નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આદિનો પણ ભેદ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૧૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एतेनैव चिदुन्नतिक्षयकृता कार्यं विना वैरिणा
शश्वत्कर्मखलेन तिष्ठति कृतं नाथावयोरन्तरम् ।
एषोऽहंसचतेपुरःपरिगतौ दुष्टो ऽत्र निःसार्यतां
सद्रक्षेत्रनिग्रहो नयवतो धर्मः प्रभोरीदृशः ॥२०॥

અનુવાદ:—હે સ્વામિન્! કોઈ પ્રયોજન વિના જ વૈરભાવ પામીને ઉન્નત ચૈતન્ય-સ્વરૂપનો ઘાત કરનાર આ કર્મરૂપ દુષ્ટ શત્રુ દ્વારા આપણા બન્ને વચ્ચે ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલો ભેદ સ્થિત છે. આ હું અને તે કર્મશત્રુ બન્ને ય આપની સામે હાજર છીએ. આમાંથી આપ દુષ્ટને ખેંચીને બહાર ફેંકી દો કારણ કે સજ્જનનું રક્ષણ કરવું અને દુષ્ટને દંડ દેવો એ ન્યાયપ્રિય રાજાનું કર્તવ્ય હોય છે. ૨૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

आधिव्याधिं जरामृतिप्रभृतयः संबन्धिनो वर्ध्मण-
स्तद्धिन्नस्य ममात्मनो भगवतः किं कर्तृमीशा जडाः ।
नानाकारविकारकारिण इमे साक्षान्नभोमण्डले
तिष्ठन्तो ऽपि न कुर्वते जलमुचस्तत्र स्वरूपान्तरम् ॥२१॥

૨૨૬

શ્રીમદ્ પદ્મનન્દિ-વિરચિત

અનુવાદ:—આધિ (માનસિક કષ્ટ), વ્યાધિ (શારીરિક કષ્ટ), જરા અને મૃત્યુ આદિ શરીર સાથે સંબંધ રાખનાર છે. હું ભગવાન આત્મા તે શરીરથી ભિન્ન છું, માટે તે શરીર સંબંધી જડ આધિ-વ્યાધિ આદિ માફ શું કરી શકે? અર્થાત્ એ આત્માનું કાંઈ પણ નુકશાન કરી શકતા નથી. યોગ્ય પણ છે—પ્રત્યક્ષ અનેક આકારો અને વિકારો કરનારા આ વાદળા આકાશમંડળમાં રહેવા છતાં પણ આકાશના સ્વરૂપમાં કાંઈ પણ અંતર કરતા નથી. ૨૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંસારાતપદહ્યમાનવપુષા દુઃસ્વં મયા સ્થીયતે

નિત્યં નાથ યથા સ્થલસ્થિતિમતા મત્સ્યેન તામ્યન્મનઃ ।

કારુણ્યામૃતસંગશીતલતરે ત્વત્પાદપદ્મકેરુહે

યાવદેવ સમર્પયામિ હૃદયં તાવત્પરં સૌખ્યવાન્ ॥૨૨॥

અનુવાદ:—જેમ પાણી સૂકાઈ જતાં સ્થળ ઉપર રહેલું માછલું મનમાં અતિશય કષ્ટ પામે છે તેવી જ રીતે સંસારરૂપ ગરમીથી જલતા શરીરને ધારણ કરતો થકો અહીં રહીને હું પણ અતિશય કષ્ટ પામી રહ્યો છું. હે દેવ! જ્યાં સુધી હું દયારૂપ અમૃતના સંબંધથી અતિશય શીતળતાને પ્રાપ્ત થયેલ આપના ચરણ-કમળોમાં માફ હૃદય સમર્પિત કરું છું. ત્યાં સુધી અતિશય સુખનો અનુભવ કરું છું. ૨૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સાક્ષગ્રામમિદં મનો ભવતિ યદ્વાહ્યાર્થસંબન્ધમાક્

તત્કર્મ પ્રવિજૃમ્ભતે પૃથગહં તસ્માત્સદા સર્વથા ।

ચૈતન્યાત્તવ તત્તથેતિ યદિ વા તત્રાપિ તત્કારણં

શુદ્ધાત્મન્ મમ નિશ્ચયાત્પુનરિહ ત્વય્યેવ દેવ સ્થિતિઃ ॥૨૩॥

અનુવાદ:—હે શુદ્ધ આત્મન! ઇન્દ્રિયસમૂહ સાથે આ મન બાહ્ય પદાર્થો સાથે સંબંધ રાખે છે, માટે જ તેનાથી કર્મ વધે છે. હું તે કર્મથી સદા અને સર્વ પ્રકારે ભિન્ન છું અથવા આપના ચૈતન્યથી તે કર્મ સર્વથા ભિન્ન છે. અહીં પણ તે જ પૂર્વોક્ત (ચેતના-ચેતનત્વ) કારણ છે. હે દેવ! મારી સ્થિતિ નિશ્ચયથી અહીં આપના વિષયમાં જ છે. ૨૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કિં લોકેન કિમાશ્રયેણ કિમુત દ્રવ્યેણ કાયેન કિં

કિં વાગ્મિઃ કિમુતેન્દ્રિયૈઃ કિમસુભિઃ કિં તૈર્વિકલ્પૈરપિ ।

सर्वे पुद्गलपर्यया बत परे त्वत्तः प्रमत्तो भव-
न्नात्मन्नेभिरभिश्चयस्यतितरामालेन किं बन्धनम् ॥२४॥

અનુવાદ:—હે આત્મન્ ! તારે લોકથી, આશ્રયથી, દ્રવ્યથી, શરીરથી, વચનોથી, ઇન્દ્રિયોથી, પ્રાણોથી અને તે વિકલ્પોથી પણ શું પ્રયોજન છે ? અર્થાત્ એમનાથી તારે કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. કારણ એ છે કે આ બધી પુદ્ગલની પર્યાયો છે જે તારાથી ભિન્ન છે. ખેદ છે કે તું પ્રમાદી થઈને એમના દ્વારા વ્યર્થ જ શા માટે બંધનને પ્રાપ્ત થાય છે ? ૨૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

धर्माधर्मनभांसि काल इति मे नैवाहितं कुर्वते
चत्वारोऽपि सहायतामुपगतास्तिष्ठन्ति गत्यादिषु ।
एकः पुद्गल एव संनिधिगतो नो कर्मकर्माकृति-
र्वैरी बन्धकृदेष संप्रति मया भेदासिना खण्डितः ॥२५॥

અનુવાદ:—ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ આ ચારે દ્રવ્ય માણે કંઈ પણ અહિત કરતા નથી. તે ચારે તો ગતિ આદિ (સ્થિતિ, અવકાશ અને વર્તના) માં સહાયક થઈને રહ્યા છે. પરંતુ કર્મ અને નોકર્મના સ્વરૂપે પરિણુમેલ આ એક પુદ્ગલરૂપ શત્રુ જ માણે સાન્નિધ્ય પામીને બંધનું કારણ થાય છે. તેથી મેં તેને આ વખતે ભેદ (વિવેક) રૂપ તરવારથી ખંડિત કરી દીધું છે. ૨૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

रागद्वेषकृतैर्यथा परिणमेद्रूपान्तरैः पुद्गलो
नाकाशादिचतुष्टयं विरहितं मूर्त्या तथा प्राणिनाम् ।
ताभ्यां कर्मधनं भवेदविरतं तस्मादियं संसृति-
स्तस्यां दुःखपरंपरेति विदुषा त्याज्यौ प्रयत्नेन तौ ॥२६॥

અનુવાદ:—જેમ રાગ અને દ્વેષ દ્વારા કરવામાં આવેલા પરિણામાન્તરોથી પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણુમે છે તેવી રીતે તે અમૂતિક આકાશાદિ ચાર દ્રવ્ય ઉક્ત પરિણામાન્તરોથી પરિણુમતા નથી. ઉક્ત રાગ અને દ્વેષથી નિરંતર પ્રાણીઓને સદા કઠોર કર્મનો બંધ થાય

૨૨૮

શ્રીમદ્ પદ્મનન્દિ-વિરચિત

છે, તેનાથી (કર્મબંધથી) આ સંસાર થાય છે અને તે સંસારમાં દુઃખોની પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે. આ કારણે વિક્રાન્ પુરુષે પ્રયત્નપૂર્વક ઉક્ત રાગ અને દ્વેષનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. ૨૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કિં વાહ્યેષુ પરેષુ વસ્તુષુ મનઃ કૃત્વા વિકલ્પાન્બહૂન્
 રાગદ્વેષમયાન્ મુઘૈવ કુરુષે દુઃસ્વાય કર્માશુભમ્ ।
 આનન્દામૃતસાગરે યદિ વસસ્યાસાઘ્ય શુદ્ધાત્મનિ
 સ્ફીતં તત્સુખમેકતામુપગતં ત્વં યાસિ રે નિશ્ચિતમ્ ॥૨૭॥

અનુવાદ:—રે મન ! તું બાહ્ય પર પદાર્થોમાં ઘણા રાગ-દ્વેષરૂપ વિકલ્પો કરીને વ્યર્થ જ દુઃખના કારણભૂત અશુભ કર્મ શા માટે કરે છે ? જો તું એકત્વ (અદ્વૈતભાવ)ને પ્રાપ્ત થઈને આનંદરૂપ અમૃતના સમુદ્રભૂત શુદ્ધ આત્મામાં નિવાસ કરે તો નિશ્ચયથી જ મહાન્ સુખ પામી શકીશ. ૨૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઇત્યાસ્થાય હૃદિ સ્થિરં જિન ભવત્પાદપ્રસાદાત્સતી-
 મધ્યાત્મૈકતુલામયં જન ઇતઃ શુદ્ધચર્થમારોહતિ ।
 એનં કર્તુમમી ચ દોષિણમિતઃ કર્મારયો દુર્ધરા-
 સ્તિષ્ઠન્તિ પ્રસભં તદત્ર ભગવન્ મધ્યસ્થસાક્ષી ભવાન્ ॥૨૮॥

અનુવાદ:—હે જિન ! હૃદયમાં આવો સ્થિર વિચાર કરીને આ મનુષ્ય શુદ્ધિ માટે આપના ચરણોના પ્રસાદથી નિર્દોષ અધ્યાત્મરૂપી અદ્વિતીય ત્રાજવામાં એક તરફ ચડે છે અને બીજી તરફ તેને દોષિત કરવા માટે આ દુર્જય કર્મરૂપી શત્રુ બળપૂર્વક સ્થિત છે. તેથી હે ભગવાન્ ! આ વિષયમાં આપ મધ્યસ્થ (નિષ્પક્ષ) સાક્ષી છે. ૨૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દ્વૈતં સંસૃતિરેવ નિશ્ચયવશાદ્દ્વૈતમેવામૃતં-
 સંક્ષેપાદુભયત્ર જલ્પિતમિદં પર્યન્તકાષ્ટાગતમ્ ।
 નિર્ગત્યાદિપદાચ્છનૈઃ શબલિતાદન્યત્સમાલમ્બતે
 યઃ સો ઽસન્ન ઇતિ સ્ફુટં વ્યવહૃતેર્બ્રહ્માદિનામેતિ ચ ॥૨૯॥

અનુવાદ:—નિશ્ચયથી દ્વૈત (આત્મ-પરનો ભેદ) જ સંસાર અને અદ્વૈત જ મોક્ષ છે. આ એ બન્નેના વિષયમાં સંક્ષેપથી કથન છે જે ચરમ સીમાને પ્રાપ્ત છે. જે ભવ્ય જીવ ધીરે ધીરે આ વિચિત્ર પ્રથમ (દ્વૈત) પદથી નીકળીને બીજા (અદ્વૈત) પદનો આશ્રય કરે છે તે જો કે નિશ્ચયથી વાચ્ય-વાચકભાવનો અભાવ થઈ જવાના કારણે સંજ્ઞા (નામ) રહિત થઈ જાય છે; છતાં પણ વ્યવહારથી તે બ્રહ્મા આદિ (પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા) નામને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ચારિત્રં યદમાણિ કેવલદૃશા દેવ ત્વયા મુક્તયે
 પુંસા તત્સ્વલુ માદૃશેન વિષમે કાલે કલૌ દુર્ધરમ્ ।
 ભક્તિર્યાં સમભૂદિહ ત્વયિ દૃઢા પુણ્યૈઃ પુરોપાર્જિતૈઃ
 સંસારાર્ણવતારણે જિન તતઃ સૈવાસ્તુ પોતો મમ ॥૩૦॥

અનુવાદ:—હો જિનદેવ ! કેવળજ્ઞાની ! આપે જે મુક્તિ માટે ચારિત્ર બતાવ્યું છે તેને નિશ્ચયથી મારા જેવો પુરુષ આ વિષમ પંચમ કાળમાં ધારણ કરી શકતો નથી. તેથી પૂર્વોપાર્જિત મહાન્ પુણ્યથી અહીં જે મારી આપના વિષયમાં દૃઢ ભક્તિ થઈ છે તે જ મને આ સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર થવા માટે જહાજ સમાન થાય. ૩૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઇન્દ્રત્વં ચ નિગોદતાં ચ बहुधा मध्ये तथा योनयः
 संसारे भ्रमता चिरं यदखिलाः प्राप्ता मयानन्तशः ।
 तन्नापूर्वमिहास्ति किञ्चिदपि मे हित्वा विमुक्तिप्रदां
 सम्यग्दर्शनबोधवृत्तिपदवीं तां देव पूर्णां कुरु ॥३१॥

અનુવાદ:—હો દેવ ! મેં ચિરકાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનેક વાર ઇન્દ્રપદ, નિગોદ પર્યાય તથા વચમાં પણ બીજા જે સમસ્ત અનંત ભવ પ્રાપ્ત કર્યા છે તેમાં મુક્તિ આપનાર સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ પરિણતિ સિવાય બીજા કોઈ પણ અપૂર્વ નથી. તેથી રત્નત્રયસ્વરૂપ જે પદવી હજી સુધી મેં કદી પ્રાપ્ત કરી નથી તે અપૂર્વ પદવી પૂર્ણ કરો. ૩૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શ્રીવીરેણ મમ પ્રસન્નમનસા તત્કિચિદુચ્ચૈઃ પદ-
પ્રાપ્ત્યર્થં પરમોપદેશવચનં ચિત્તે સમારોપિતમ્ ।

યેનાસ્તામિદમેકમૂતલગતં રાજ્યં ક્ષણધ્વંસિ યત્

ત્રૈલોક્યસ્ય ચ તન્ન મે પ્રિયમિહ શ્રીમજ્જિનેશ પ્રભો ॥૩૨॥

અનુવાદ:—હે જિનેન્દ્ર પ્રભો ! શ્રી વીર ભગવાને (અથવા શ્રી વીરનન્દી ગુરુએ) પ્રસન્નચિત્ત થઈને ઉચ્ચ પદ (મોક્ષ) ની પ્રાપ્તિ માટે જે મારા ચિત્તમાં થોડા ઉત્તમ ઉપદેશરૂપ વચનોનું આરોપણ કર્યું છે તેના પ્રભાવથી ક્ષણનશ્વર જે એક પૃથ્વીનું રાજ્ય છે તે તે હાર રહ્યો, પરંતુ મને તે ત્રણ લોકનું રાજ્ય પણ અહીં પ્રિય નથી. ૩૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સૂરેઃ પદ્મજનન્દિનઃ કૃતિમિમામાલોચનામર્હતા-

મગ્રે યઃ પઠતિ ત્રિસંધ્યમમલશ્રદ્ધાનતાઙ્ગો નરઃ ।

યોગીન્દ્રૈશ્ચિરકાલરૂઢતપસા યત્નેન યન્મૃગ્યતે

તત્પ્રાપ્નોતિ પરં પદં સ મતિમાનાનન્દસગ્ન ધ્રુવમ્ ॥૩૩॥

અનુવાદ:—જે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય નિર્માળ શ્રદ્ધાથી પોતાના શરીરને નસીભૂત કરીને ત્રણે સંધ્યાકાળે અહીં ત ભગવાન આગળ શ્રી પદ્મનન્દી સૂરિ દ્વારા વિરચિત આ આલોચના-રૂપ પ્રકરણ ભણે છે તે નિશ્ચયથી આનંદના સ્થાનભૂત તે ઉત્કૃષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કરે છે જેને યોગીશ્વર તપશ્ચરણ દ્વારા પ્રયત્નપૂર્વક ચિરકાળથી શોધ્યા કરે છે. ૩૩.

આ રીતે આલોચના અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૯.

